

MIROSLAVA ŠOLCOVÁ

TEORIE ZPŮSOBU ŽIVOTA ZA SOCIALISMU

Význam řešení problematiky životního způsobu

Společenskovědní výzkum je v poslední době charakterizován akcentem na budoucnost. Příčiny této změny jsou dány především kvalitativní změnou společenských struktur, zrychlením tempa průmyslového rozvoje a v neposlední řadě tím, že řízení společnosti si vynucuje, aby bylo respektováno jako vědecké.

Potřeba vědeckého přístupu k rozvoji socialistického plánování, především nutnost stanovení reálných prognóz národního hospodářství, předkládá znalost vývojových trendů způsobů života budoucích lidí. Dlouhodobé plány rozvoje národního hospodářství potřebují svůj teoretický podklad, programátoři a projektanti potřebují vědět, jaké asi potřeby budou chtít uspokojovat lidé za dvacet, třicet let. Kdybychom nedokázali vývojové trendy budoucího způsobu života stanovit, mohli bychom přivodit stav živelného vývoje výroby, který by se pravděpodobně dostal do rozporu s reálnými potřebami způsobů života příštích lidí.

Pozornost, která je v současné době věnována v marxistické vědě studiu otázek životního způsobu za socialismu je tedy podmíněna zcela objektivně.¹ Řešení, především vyjasnění obsahu této kategorie, její zařazení do kategoriální soustavy marxismu-leninismu je dnes velmi aktuální. A to nejen proto, že teorie způsobu života se stává významnou součástí sociální prognostiky, ale mimo jiné také proto, že se již dnes stává významným prostředkem ke společné regulaci a usměrňování jednotlivých složek způsobu života lidí žádoucím směrem.

V této souvislosti nemalou měrou vystupuje do popředí nutnost, aby marxistická teorie uměla reagovat a vědeckými argumenty čelit buržoazní ideologii, která v této oblasti má velmi umně opracované koncepce. Buržoazní ideologové se totiž snaží využít skutečnosti, že tato problematika

¹ Mezi ně patří např. stať v Sociologickém časopise 3/1972; studie Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV: Vývoj způsobu života v souvislosti s perspektivním rozvojem společnosti, ČSAV, Praha 1973; studie J. K u č e r y: Formování socialistického člověka a životního způsobu ve světle říjnového pléna ÚV KSC, březen 1973, a další.

dosud není marxisticky zpracována a že tedy lze tento volný prostor „zaplnovat“ vlastní třídní koncepcí, vkládat lidem své ideální modely o užití života, předkládat jim takové vzorové orientace a návody jednání, které by tvorbu socialistického životního způsobu oddalovaly. Cílem působení buržoazní ideologie v této oblasti je, aby již v samotném zárodku destruovala rodivší se rysy socialistického způsobu života našich lidí. Využívá k tomu konvergenční teorie o „industriální společnosti“, která sociální důsledky rozvoje vědy a techniky vydává za totožné a typické pro všechny průmyslově rozvinuté země bez ohledu na charakter sociálního zřízení. Každý společenský jev má však své třídně podmíněné determinanty, které určují jeho podstatu a modifikují jeho projevy. Tak i změny ve způsobu života lidí v kapitalismu a socialismu, které jsou buržoazní sociologií vydávány za totožné, jsou ve své podstatě naprosto rozdílné, neboť jsou odrazem kvalitativně odlišné společenské reality, jsou podmíněny jinými sociálně politickými destrukcemi.

Negativní jevy v způsobu života za socialismu

Za jeden takový jev, který bývá často vydáván a uváděn jako typický důsledek bezrozporně pojatých změn „průmyslových společností“ je označována jednostranná orientace lidí na spotřebu hmotných statků. Jak k tomuto problému přistupuje marxistická sociologie? Především je nutné si uvědomit, že současné jevy ve způsobu života lidí v naší socialistické společnosti nejsou bezrozporné, avizují reálné nebezpečí možnosti převahy nežádoucích jevů a aspektů v životním způsobu. Za jeden z nich lze počítat i současnou tendenci orientace na spotřebu, která významně modifikuje a individualizuje formy života a svou jednostranností je schopna překrývat zájem lidí o jiné struktury životních oblastí. Marxistická teorie jednostranně orientovanou spotřebu, která fatálně předurčuje člověka do mezí života určených pouze požitkem ze spotřeby věcí, považuje za jev pro rozvoj socialistického způsobu života nežádoucí. Jednostranná spotřební činnost se totiž z prostředku k reprodukci individua a z prostředku k docílení jeho všestrannosti degraduje na pohou „honbu za věcmi“. Převrací tak svůj smysl, kdy užití věcí sloužící k rozvoji člověka se mění pouze v jejich samoučelné shromažďování a majetnění.

Při úvahách o životním způsobu za socialismu však nesmíme zapomínat na skutečnost, že tendence k jednostranné spotřebě má v naší společnosti příznivé podmínky a to objektivní i subjektivní povahy. Je to především současný stupeň rozvoje výrobních sil a charakter dělby práce, které dosud umožňují a fixují v lidském podvědomí přesvědčení, že zdokonalování společnosti je spojeno pouze s hojností spotřebních statků. Je tomu tak mimo jiné proto, že pro působení starého modelu jednání, kdy v třídní společnosti hrál v hierarchii společenské prestiže majetek a dědictví primární roli, dosud existují určité podmínky. Proces překonávání determinace životního způsobu majetkem má, a zřejmě ještě dlouho bude mít, složitý průběh.

Možnost jeho úspěšného rozvíjení do určité míry oddálilo ideové působení našich revizionistů. Oni to byli, kteří cílevědomě podbízelí lidem ideu konzumní společnosti. Uplatněním zdánlivě atraktivních návrhů na nové

uspořádání ekonomiky v podobě Šikových projektů, měli v úmyslu produkovat řadu ekonomických podmínek pro buržoazní a maloměšťácký způsob života. Tito „znalci“ marxistické teorie si byli až příliš dobře vědomi determinace ekonomických struktur na život člověka. Rozvíjená orientace na soukromou sféru byla provázena nezdravým zdůrazňováním ekonomického stimulu jednání vedoucí až k oživení „melouchářské“ činnosti ve velkém a podobně. Aktivizovala také touhu manifestovat „životní úspěch“ člověka pomocí vlastnictví určitých spotřebních předmětů, které koneckonců nebyly získány pro uspokojení reálné vzniklé spotřeby, ale měly většinou charakter pseudopotřeb.

Ideologové revizionismu a buržoazní strategové „konzumní společnosti“ si byli plně vědomi ideologické povahy této orientace a proto s ní ve svých záměrech cílevědomě kalkulovali. Individualizace života, jeho uzavírání do rámce soukromého a rodinného štěstí, je totiž osvědčeným „receptem“ jak odpoutat pozornost lidí od společenského a politického dění. Oddaluje a zpomaluje objektivně se prosazující tendenci „zspolečensťování člověka“, která je totožná s procesem zvyšování politické aktivity širokých mas pracujících. Revizionistům šlo o to, aby lidé nedospěli k uvědomění si svých bytostných zájmů, aby si nebyli vědomi toho, že chtějí-li negovat historicky vzniklou podobu organizátorské činnosti jako odcizené moci, musí prostřednictvím vlády dělnické třídy tuto moc postupně svou vlastní aktivitou přeměnit ve „správu svých věcí“, že musí znovu vládnout svými poměry, disponovat „organizací sama sebe“. Autoři „socialismu s lidskou tvář“ si byli dobře vědomi toho, že takový stupeň uvědomění dělnické třídy a pracujících mas, který by byl navíc provázen vysoce politickou aktivitou, by znemožňoval realizaci elitářské koncepce. Právě proto se všemožnými prostředky snažili rozrušit morálně politickou jednotu pracujících a individualizovat všechny sféry společenského života a co nejvíce ochromit politickou aktivitu mas. S pozůstatky těchto vlivů na společenské vědomí a na orientaci životního způsobu musíme reálně počítat.

Další příčina významu řešení problematiky socialistického životního způsobu je dána tím, že otázky životního způsobu lidí jsou zejména v socialismu jako první fázi komunistické společenské formace mimořádně spjaty s revolučními cíli dělnického a komunistického hnutí. Je tomu tak proto, že v procesu socialistické revoluce nejde přece pouze o nastolení moci dělnické třídy, ale jde o realizaci revoluční přeměny celého světa. Proces revoluční přeměny je totožný s procesem přeměn člověka vůbec a tím i jeho způsobu života. Vždyť zrušení třídních rozdílů, zánik neantagonistických tříd, je otázkou zrušení staré dělby práce a jejím nahrazením novou moderní komunistickou dělbou činností. Tento proces je podmíněn vysokým stupněm rozvoje výrobních sil, jemu odpovídajícímu stupni uplatnění vědy a techniky v podobě automatizace a kybernetizace výrobních postupů, které si objektivně vynutí jiné přidělování člověka ve společenské kooperaci. Je-li to způsob výroby, který je schopen měnit způsob života lidí, pak to bude příští komunistická dělba činností, která bude způsob života lidí za komunismu primárně formovat. V tomto směru jde o realizaci objektivního zájmu dělnické třídy a pouze v tomto smyslu lze hovořit o tom, že socialistický životní způsob je způsobem života dělnické třídy. Jde o projev zákonitosti společenského vývoje, o uskutečňování zájmu dělnické

třídy, který je dán její historickou rolí. Realizace dějinné role dělnické třídy je provázána nejen změnou způsobu života dělnické třídy, ale konec konců i změnou způsobu života všech. V poslední době často používané deklarativní označení a zjednodušené uvádění teze, že socialistický způsob života je životním způsobem dělnické třídy spíše pochopení této podstaty znesnadňuje než umožňuje.

Nutnost tvorby teorie způsobu života

Již z toho, co jsme prozatím o složité problematice stanovení místa, obsahu a významu kategorie socialistického způsobu života předeslali, je zřejmé, že tato problematika je velmi aktuální. Teoretická forma by měla umět postihnout noetickou stránku tohoto problému. Jejím úkolem je analyzovat podstatu a pokusit se vydedukovat obsah žádoucích forem životního způsobu za socialismu. V souladu s tímto poznáním se pak pokusit prochtěný směr rozvoje socialistického způsobu života stanovit systém kritérií. Teorie totiž může svým poznáním v orientaci společenské praxe pouze napomoci. Přesto se však nemůžeme spokojit jen s abstraktním teoretizováním, které většinou vyústí v plané moralizování, přinejlepším v pokusech o tvorbu socialismu adekvátní axiologie. To na jedné straně. Na druhé pak nelze očekávat, že teorie je schopna „stvořit“ bezrozporný „návod“ k dosažení socialistického způsobu života. Jak jsme již poznamenali, teorie je schopna postihnout noetickou stránku věci a svým poznáním je schopna významně přispět k orientaci tvorby žádoucích životních způsobů. Je tomu tak proto, že primárně působí samotná činnost lidí, především pak výrobní praxe, která je schopna vytvářet nové způsoby životního projevu. Jako marxisté si musíme být vědomi, že morálka, axiologie, společenství sankcionované normy chování, teorii nastíněné modely jednání jsou spíše produktem než aktérem života lidí.

Rozdílnost metody přístupu

Chceme-li určit obsah a místo kategorie životního způsobu v kategoriální soustavě marxismu-leninismu, musíme podle našeho názoru primárně vyřešit otázky metody přístupu, které jsou v současné době uplatňovány, a pokusit se stanovit možnosti jejich kritického překonání.

Převážná část sociologických studií se opírá o řadu empirických průzkumů. Tyto průzkumy jsou však voleny velmi nahodile, živelně, nemají své teoretické východisko. Autoři takových studií se pak většinou uchylují k empirické deskripci.² Snaha postihnout nové jevy je tak provázána tendencí k popisu určitých, většinou subjektivně určených, event. do určité škály významnosti seřazených empirických faktů. I ten nejobsáhlejší výčet faktů však není schopen postihnout totalitu skutečností, jsou to většinou jen projevy, fakta jsou projevem určitých podstat, které lze postihnout pouze teoretickou analýzou.

² Tato tendence je zjevná např. ve studii R. Róška a kol., K problematice tvorby socialistického životního stylu v ČSSR z hlediska intervence státu, ČSAV, Bratislava—Praha, listopad 1970 — autorský konektovaný výtah z materiálové studie.

Výběr fakt, určení z jakých stránek a v jakých souvislostech je nutné je zkoumat, nemůže být určeno bez znalostí teoretické koncepce. Plochá empirizující koncepce se tak často stává platformou pro plochý ekonomismus. Ekonomika v marxismu však znamená respektování ekonomické základny jako soustavy výrobních vztahů, respektování zákonitostí pohybu společnosti, který je určován konec konců touto ekonomickou základnou. Stupeň jeho rozvoje je pak determinován stupněm rozvoje výrobních sil společnosti. Životní způsob proto nelze chápat ekonomicky, neboť, není pouhým pasivním produktem spotřebního procesu. Podobné přístupy by napomáhaly zdání, jakoby pouze vysoká spotřeba přepočítaná na užití hmotných statků fatálně určovala způsob života lidí. Tento přístup by také umožňoval působení buržoazní koncepce „spotřebního životního stylu“.

Někteří autoři postřehli toto nebezpečí a snaží se tomuto fatalismu čelit tím, že vypracovávají koncepci vzorů pro žádoucí životní způsob. Vytváří tak, obrazně řečeno jakýsi „čistý projekt“ opírající se o hodnoty, zvláště o morální normy. Je to klasický příklad toho, jak snaha překonat jednostrannost mnohdy vyústí v její stejně jednostranný protějšek. Ve skutečnosti to, co je mnohdy vydáváno ze všeobecně platnou hodnotu, podle které pak autor vytváří „žádoucí“ model jednání jsou často takové hodnoty, které jsou pouze jeho subjektivním produktem a fixací jeho specifického postavení. Individuální podmínky vytváří jeho subjektivní představu o soustavě „nejvyšších“ hodnot, které pak ve své teoretické koncepci předkládá čtenáři jako všeobecně specificky platné, jako pro socialismus nezbytné. Tato koncepce je poplatná abstraktně moralizujícímu voluntarismu a ve svých projevech pak poskytuje možnost rozvoje projevům antropologismu.

Vymezení obsahu kategorie životního způsobu

Teprve po předchozích výchozích postulátech můžeme přistoupit k vymezení obsahu kategorie životního způsobu.

Životní způsob zřejmě nemůže být oddělen od činností, které tvoří obsah života vůbec. Způsob života je především souhrn činností tvořících obsah života lidí. S tímto přístupem bychom však nevystačili. Proto je nutné přistoupit k dalšímu určení. Nejde totiž pouze o prostý popis činností, ale o jejich vzájemnou proporcii, tedy o proporcii všech činností tvořících obsah života lidí. Tato dvě hlediska jsou schopna postihnout životní způsob v jeho statické podobě, při které by stačila kvantifikace společenských jevů. Chceme-li však postihnout třetí hledisko, kterým je vzájemné působení činností tvořících obsah života lidí. Toto vzájemné působení je určující pro postižení dynamiky způsobu života. Teprve souhrn všech těchto tří určení v jejich jednotě je schopno komplexně vyjádřit obsah kategorie životního způsobu a tím i místo jeho významu v kategoriální soustavě marxismu-leninismu. Toto vymezení obsahu životního způsobu je v souladu s jeho vymezením jako kategorie konkrétně historické, objektivní a dynamické.

Každý výrobní způsob poskytuje určitý třídně determinovaný rámeček způsobu života. Buď umožňuje pouhou reprodukci daného způsobu žití, kdy lze hovořit o trvalosti jeho rysů a charakteristik, nebo umožňuje, pře-

chod od jednoho způsobu života k jinému, kvalitativně odlišnému způsobu života. Tyto relace jsou determinovány relativní stálostí toho kterého sociálně ekonomického systému společnosti, nebo přeměnou jedné společensko-ekonomické formace v druhou. V třídní společnosti je tento proces determinován třídně. Třídní charakter má i to, jaký je právě souhrn činností, které tvoří součást způsobu života té které třídy a sociální skupiny. Pojmeme-li zkoumání marxisticky, konkrétně historicky, poskytneme nám materiál ke zkoumání procesů, směřujících ke zrušení neantagonistické struktury společnosti.

Je-li životní způsob chápán jako konkrétně historická kategorie, znamená to, že je též kategorií dynamickou, která podléhá vývojovým změnám. Dynamika životních způsobů je výrazem určitých objektivních podmínek, je projevem určité objektivní zákonitosti společenského vývoje. Nelze odhalit dynamiku objektivních zákonitostí životního způsobu bez znalosti zákonitostí společenského pohybu.

Složitost zkoumání konkrétních projevů způsobu života je v tom, že jej nelze chápat jako mechanický jednostranný odraz společenského bytí, ale jako složku schopnou toto společenské bytí aktivně ovlivňovat. Toto dialektické vzájemné sepětí je projevem vnitřní dynamiky životního způsobu. Obecné zákonitosti společenského vývoje se konec konců prosazují i přes specifičnost způsobu života té které třídy či sociální skupiny. Nejde tu o rozpornost, ale naopak jde o adekvátní projev složité relativně podmíněné třídní sociální struktury společnosti. A jako takovou ji musíme respektovat i při studiu způsobu života za socialismu.

Srovnáme-li způsob života příslušné dělnické třídy s kapitalistickou, bude zřejmý rozdíl i v onom souhrnu činností, kterým je ten či onen životní způsob determinován. Jde tu však o specifické projevy tendencí obou protichůdných způsobů života. Kapitalista by zajisté nepřipustil, aby určité druhy činnosti, typické pro dělníka, se staly součástí jeho obsahu života. Považoval by to za diskreditaci svého životního způsobu. Provádí-li některou z typických činností pro dělnickou třídu příslušník kapitalistické třídy, má tato činnost většinou omezené časové trvání a svým charakterem je považována pouze za deviantní jev, nebo za výstřelek v důsledku „kračchvíle“.

Naopak, takové druhy způsobu života, které jsou typické pro kapitalisty, by rád realizoval a užíval příslušník dělnické třídy. Dělník však objektivně pro ně nemá možnost, neboť podmínky jeho života mu neumožňují je vykonávat. Jde tedy o takové druhy činností, které jsou výsadou kapitalistů, jde o takové způsoby života, které jsou projevem i stvrzením těchto výsad. Dalo by se také říci, že jde o zjevné projevy ekonomické podstaty třídních rozdílů, které odlišují kvalitu životního způsobu. Tento třídní způsob nám určí dichotomii životního způsobu vykořisťovaných a vykořisťovatelů, která bude překonána až zánikem objektivních podmínek pro reprodukci kapitalismu jako společenského řádu.

Totéž platí o proporcionality činností příslušníků různých tříd a sociálních skupin. Rozdíl není pouze v životním způsobu vyplývajícím z rozdílné determinace obsahu činností, ale též v jejich odlišné proporcionality. Jiné proporce činností bude tvořit obsah života dělníka a kapitalisty, jiným způsobem se bude promítat návaznost a vzájemné působení těchto čin-

ností. Problém je v tom, že sledovat tuto různou návaznost činností lze pouze v celospolečenském kontextu. Zde pak již je méně zjevné, že je to výrobní činnost, která podmiňuje prostor pro různé činnosti.

To ovšem odpovídá skutečnosti, že každý člověk je nějak zařazen ve společenské dělbě práce. Jeho postavení ve výrobě určuje jeho místo ve společenských vztazích. Jeho individuální životní způsob je tak určen a podmíněn společensky, konec konců určen samostatným charakterem společensko-ekonomické formace. Neznamena to však, že jsou-li činnosti člověka konec konců podmíněny způsobem výroby, že by i formy životního způsobu byly pasivním odrazem výrobní činnosti. Způsob života je tvořen takovými činnostmi, které, ač jsou odrazem výrobního procesu, aktivně jej ovlivňuje. Tento dialektický vztah lze však v plné šíři sledovat ve společenském měřítku. Ve skladbě způsobu života jednotlivého individua se prosazuje zprostředkovaně a modifikovaně, a tak objektivně zakrývá svou společenskou podstatu.

Je tedy možné říci, že základním činitelem určujícím způsob života každého individua je konkrétně historicky určená dělba práce a postavení, které v ní zaujímá.

Toto postavení člověka ve výrobě pak může být dále modifikováno antagonistickou nebo neantagonistickou třídní strukturou, může být modifikováno specifikou navzájem odlišující jednotlivé sociální skupiny. Znamená to, že chceme-li přistupovat ke zkoumání způsobu života marxisticky, musíme mít k dispozici teoretickou analýzu konkrétní podoby společenské dělby práce. Jedině na tomto základě a v těchto kontextech lze rozvíjet další určení směru zkoumání socialistického životního způsobu. To ovšem znamená pojímat tyto otázky ne jako ahistorické a abstraktní, ale jako konkrétně historické. Znamená to také pojímat otázky ne pomocí metody deskriptivní deskripce, ale metodou marxistické dialektiky. Síť společenských vztahů je třídní a proto se musí promítat také v této problematice.

Kritika chybných teoretických orientací

Jedině marxisticky určený obsah kategorie životního způsobu jako kategorie odpovídající pohybu společnosti jako přírodně historického procesu a dialektická metoda zkoumání životního způsobu je schopna čelit rozvinuté buržoazní teorii o konzumním způsobu života. V tomto směru jsme marxistické vědě dosud příliš mnoho dlužni. Svědčí o tom např. četný výskyt těch studií o životním způsobu, jejichž autoři se domnívají, že k jejich zařazení mezi marxistické postací, když v úvodu zdůrazní, že životní způsob za socialismu je podstatně odlišný od způsobu života za kapitalismu. Podobně „laděné“ konstrukce úvodů k různým drobným studiím se opírají o jednoduchou dedukci vyplývající z rozdílného charakteru výrobních sil a výrobních vztahů dvou světových systémů. Domníváme se však, že podobná argumentace je příliš mělká, má blízko k manifestační proklamaci. Vychází-li se pouze z tohoto obecného určení, je pak zcela přirozené, že stanovené metody výzkumu této otázky jsou mnohdy poplatny takovému vymezení složek způsobu života, které je přijímáno v buržoazní sociologii. Nejčastěji se pak setkáváme s chápáním způ-

sobu života jako oblasti, která zaujímá pouze tzv. mimopracovní dobu a volný čas. Z podobného vymezení pak logicky vyplývá, že bude věnována pozornost takovým složkám a podmínkám života, jako je úroveň bydlení, způsob a formy rekreace, rodinná sféra života, kulturní „vyžití“ obyvatelstva apod. Za východisko pro zkoumání je pak ve většině považován ukazatel životní úrovně, ve kterém převažují ekonomické prvky. Podobný přístup k řešení je však až příliš blízký běžným praktikám buržoazní sociologie, kdy životní styl je manifestován pomocí vlastnictví určitých předmětů dlouhodobé spotřeby, je určován podle kritéria teritoriálního umístění obydlí rodiny apod.

Máme za to, že nejprve musíme umět zodpovědět otázku co tvoří podstatu rozdílů životních způsobů kapitalistické a socialistické společnosti, teprve po té přistoupit k vymezení obsahu, ke stanovení kritérií (včetně její hierarchie) a směrů žádoucího rozvoje životního způsobu za socialismu.

Základní platformu pro vznik nového způsobu života poskytuje historicky určená forma reprodukce lidské existence, která je určena povahou a charakterem společensko-ekonomické formace. Třídní obsah komunistické společenské formace zároveň určuje obsah životních způsobů nově rodící se společnosti. Je-li společenským posláním dělnické třídy vybudovat beztřídní společnost, znamená to především realizovat proces přeměny společenské dělby práce. Kvalitativní přeměna společenské dělby práce je procesem totožným s přeměnou podmínek života; mění se podmínky života adekvátně mění a rozvíjí osobnost struktury, vynucují si bohatost a novost forem života, především však aktivizuje veškerou činnost a jednání lidí.

Dynamičnost rozvoje společenských vztahů je adekvátní rozvoji a změně materiálních podmínek života člověka; ony to jsou, které determinují a produkují vždy určitou formu životních způsobů. Proto socialistický životní způsob vzniká jako způsob života, který by měl být shodný a vyjadřovat zájem dělnické třídy. Zákonnitě vzniká jako způsob života dělnické třídy, neboť je to ona, která objektivně má zájem na přetváření životních podmínek. Marx ve Svaté rodině o této historické úloze dělnické třídy hovoří jako o dějinném činu. Doslova zde uvádí „že ve vyvinutém proletariátu je prakticky dovršena abstrakce od veškeré lidskosti, protože v životních podmínkách proletariátu jsou shrnuty všechny životní podmínky dnešní společnosti v nejnelidštějším vyvrcholení, protože v něm člověk ztratil sám sebe, ale zároveň si nejen teoreticky uvědomil tuto ztrátu, nýbrž je také naprostou nouzí — praktickým výrazem nutnosti — kterou nelze odvrátit ani zastít, přímo donucen bouřit se proti této nelidskosti, proto proletariát může a musí sám sebe osvobodit. Ale nemůže sám sebe osvobodit, aniž zruší své vlastní životní podmínky, aniž zruší všechny nelidské podmínky dnešní společnosti, jejichž souhrnem je jeho situace.“ (Podtrženo autorem; K. Marx — B. Engels, Spisy, sv. 2, Praha 1958, s. 51) Říkal-li dále Marx, že „nejde o to co si za tím ten či onen proletář, nebo dokonce celý proletariát představuje jako cíl“, ale „že jde o to, co celý proletariát je a co ve shodě s tímto bytím bude historicky nucen dělat“ platí to obecně i v době budování nové komunistické formace, zvláště pak v její první fázi — socialismu.

Tomuto třídnímu obsahu by měl být adekvátní směr vývoje, měly by být určeny základní charakteristiky a aktivity dalšího rozvoje socialistických forem způsobů života. Jde tedy o takovou přeměnu společenských podmínek, která je schopna zároveň měnit celkové struktury života lidí, jejich jednání a myšlení, měnit hmotnou a duchovní kulturu. Jde o proces, který je totožný s budováním beztřídní společnosti; proces, ve kterém vůdčí roli hraje dělnická třída. Tomuto cíli by měl být výsledně podřízen rozvoj a orientace všech složek způsobu života.

Má-li se proces tvorby nové společnosti úspěšně rozvíjet, musí být podporován a provázen novými způsoby života. Tyto ovšem nevznikají ve vzduchoprázdnu, neřídí se imperativem subjektivních představ individuí o „užití času“ a využití „možnosti života“, ale jsou určeny společensky, jsou determinovány stupněm rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů. Je tedy zřejmé, že ze způsobů života nemůžeme tak, jak to činí většina našich sociologů, vydělit materiální stránku reprodukce života. To proto, že především výrobní činnost produkuje užití produkce, a tím i zároveň vytváří adekvátní formy života vůbec.

Vymezíme-li tedy socialistický způsob života jako soubor činností tvořící obsah života člověka v jeho totalitě, půjde především o hierarchii těchto činností, o jejich vzájemné proporce, o dialektiku jejich vzájemného ovlivňování. Tento přístup nám umožní postihnout rostoucí míru významu či priority některé z činností, kterou může v historickém kontextu kterákoliv činnost nabýt, umožní nám sledovat vývoj přijímaných hodnot a vzorů jednání, které jsou odrazem jak minulých, tak i produktem nově vznikajících kvalit praktické činnosti lidí. Jádrem Marxova pojetí života je přece skryto v objevení a docenění významu výrobní činnosti člověka, která byla schopna vydělit člověka z říše zvířat. Byla to reprodukce materiálního života, která byla schopna aktivizovat podmínky lidského druhu natolik, že stvořila „společenského člověka“. Způsob života je de facto vyjádřením způsobu této lidské existence.

Ve shodě s dříve zdůrazněným charakterem socialistického životního způsobu jako vznikajícího způsobu dělnické třídy bude pak základní osou životního způsobu tvořit materiální výroba, především stupeň rozvoje výrobních sil. Výchozí podmínkou pro realizaci kvality rozvoje výrobních sil jsou socialistické výrobní vztahy, které prolomily úzké hranice života člověka tím, že navrátily práci její všeobecně společenský charakter.

Má-li být práce za socialismu všeobecnou prací a nikoli „vypětím člověka jako určitým způsobem dezurované naturální síly, ale jako subjektu, který vystupuje ve výrobním procesu jako činnost řídící všechny složky“, (K. Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Berlin 1963, s. 505) musí být změněn charakter společenské práce, musí být přeměněna společenská dělba práce. Důsledkem těchto přeměn bude také změna vzájemné proporce a vztahu „pracovní“ sféry a tzv. „mimopracovní“ sféry. Jde o dvě navzájem spjaté oblasti, výrobní sféra je totiž s „mimopracovní“ sférou dialekticky spjata. Marx ve svých pracích nejednou zdůrazňoval, že způsob výroby produkuje, modifikuje a podmiňuje způsob spotřeby a opačně, že „výroba vyrábí nejen pro subjekt, nýbrž subjekt pro předmět“. Tzv. mimopracovní sféra je těsně spjata obsahem svých činností

s výrobním procesem. Jde o takové otázky, jako je např. další sebevzdělání a zvyšování kvalifikace, jejichž smysl se odráží a realizuje v obnovované výrobní činnosti člověka; jde tu však též o rekreaci, která konec konců výsledně regeneruje pracovní schopnost člověka apod.

Proporce vztahu spolu s jeho kvalitativní charakteristikou je výrazem určitého stupně rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů společnosti. Obě relativně samostatné oblasti činnosti člověka, oblast tvorby materiálních hodnot i oblast jejich spotřeby a užití se vzájemně podmiňují, ovlivňují a determinují způsoby svého pohybu a existence. Na určitém stupni jejich rozvoje, až dosáhne rozvoj výrobních sil a výrobních vztahů onoho uzlového bodu míry, kdy se změní v novou kvalitu, pak bude překonána hranice mezi „prací“ a „zábavou“, bude negován onen třídně podmíněný zrod rozporu mezi prací jako nutného prostředku k obživě a „volným časem“ jako antipólu a úniku z této nutnosti.

Rozvoj obou těchto oblastí lidské činnosti tvoří ve svém souhrnu obsah životního způsobu a je v současné době podmíněn mimo jiné také politickou aktivitou. Je zajímavé, že při výčtu různých činností člověka, které naši sociologové integrují do pojmu životní způsob, je politická činnost zcela opominuta. Tato ignorace politických aktivit je však hrubou chybou, neboť stupeň účasti pracujících na společenském řízení je integrální součástí procesu odumírání tříd a politiky vůbec, je též projevem dosud nebyvalých kvalitativních změn způsobů života. Jedině rozvojem výrobních sil a takovými přeměnami v ekonomických vztazích, které umožní zánik neantagonistických třídních rozdílů mezi dělníky a rolníky, mezi fyzickou a duševní prací apod., může být přeměněna proporce, vztah i obsah všech činností lidí. A zde se znovu potvrzuje, že výrobní činnost jako základní determinanta způsobu života člověka musí být v kategorii socialistického životního způsobu obsažena.

Pokud bude společnost vyrábět hojnost produktů, kterými zabezpečuje úroveň života o něco více, než je zapotřebí k jeho minimu, bude neustále vytvářen prostor pro působení ideí konzumu a pro jim odpovídající způsoby života. Bude neustále zapotřebí politické činnosti jako prostředku společenské organizace a regulace lidí. Teprve až společnost dosáhne takové hojnosti výrobků, při níž se stanou rozpory při jejich rozdělování anachronismem, a zajistí takové množství volného času, aby se všichni mohli podílet na řízení, správě a kontrole společenského procesu, otevrou se před člověkem netušené možnosti jeho seberealizace. Teprve potom se budou naplňovat způsoby života komunistickým obsahem, lidé se stanou skutečnými subjekty dějin. Faktickou základnu pro tyto přeměny života musí být vysoký stupeň rozvoje výrobních sil, prováděný přeměnou společenské práce, přechodem od staré dělby k její nové komunistické podobě, kdy každý bude spjat s těmi společenskými činnostmi, ke kterým bude mít největší předpoklady a vlohy. Bude to proces naplnění marxistické vize o přeměnách světa a člověka. A k její realizaci musí také tvořivší se marxistická teorie o životním způsobu přispět svým dílem.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Aufmerksamkeit, welche in der gegenwärtigen Zeit in der marxistischen Wissenschaft dem Studium der Lebensweise im Sozialismus gewidmet ist, ist ganz objektiv bedingt. Die Klärung des Inhaltes der Kategorie der Lebensweise und ihre Einteilung in das kategorielle System vom Marxismus-Leninismus ist heute aktuell daher, daß die Theorie der Lebensweise ein bedeutsamer Bestandteil der sozialen Prognostik und heute schon zugleich ein bedeutsames Mittel zur gesellschaftlichen Regulation und der Gleichschaltung der einzelnen Bestandteile der Lebensweise der Leute in der sozialistischen Gesellschaft wird. In diesem Zusammenhang tritt in den Vordergrund in hohem Maße die Notwendigkeit, damit die marxistisch-leninische Theorie reagieren und mit den wissenschaftlichen Argumenten der bürgerlichen Ideologie steuern konnte, welche in diesem Gebiet durchgearbeitete Konzeptionen besitzt. Die bürgerlichen Ideologen bemühen sich nämlich die Wirklichkeit auszunutzen, daß diese Problematik bisher nicht marxistisch zusammenfassend bearbeitet ist und daß sie also diesen so genannten freien Raum mit der eigenen Klassenkonzeption ausfüllen und den Leuten ihre idealen Modelle vom Lebensgebrauch und solche Anweisungen zum Verhalten vorlegen können, welche das Schaffen der sozialistischen Lebensweise entfernen würden.

Eine weitere Ursache der Bedeutung der Lösung der Problematik der sozialistischen Lebensweise ist dadurch gegeben, daß die Fragen der Lebensweise der Leute im Sozialismus als die erste Phase der kommunistischen gesellschaftlichen Formation mit den revolutionären Zielen der kommunistischen und Arbeiterbewegung außerordentlich verbunden sind. Es ist so daher, daß der Prozeß der revolutionären Umgestaltung der Gesellschaft mit dem Prozeß der Umgestaltungen des Menschenlebens überhaupt identisch ist. Die Aufhebung der Klassenunterschiede, der Untergang der nichtantagonistischen Klassen ist die Frage der Aufhebung der alten Arbeitsteilung und ihr Ersatz durch eine neue moderne kommunistische Teilung der Tätigkeiten. In dieser Richtung handelt es sich um die Realisation des objektiven Interesses der Arbeiterklasse und nur in diesem Sinne kann man darüber sprechen, daß die sozialistische Lebensweise eine Lebensweise der Arbeiterklasse ist.

Die Theorie sollte die noetische Seite dieses Problems betreffen. Ihre Aufgabe ist den Grund zu analysieren und den Inhalt der erwünschten Formen der Lebensweise im Sozialismus zu deduzieren versuchen. Zugleich ist es notwendig die theoretische Formulierung der Kategorie der Lebensweise vorzulegen, welche fähig wäre den Grund dieser Erscheinung zu betreffen und methodisch die bisher verzettelte Erforschung dieser Problematik zu vereinigen. Die Lebensweise halte ich für ein Komplex von allen Tätigkeiten, welche den Inhalt des Menschenlebens, ihre gegenseitige Proportion und Beziehung bilden. Die Synthese aller drei Faktoren welche die Kategorie der Lebensweise umfaßt ist fähig, diese komplizierte gesellschaftliche Erscheinung nicht nur statisch sondern auch ihre Dynamik und Entwicklungstendenz zu betreffen. Den erkennenden Wert der so abgegrenzten Kategorie halte ich für adäquat dem kategoriellen System vom Marxismus-Leninismus.

Übersetzt von Ludmila Lešková

